Setomaa piirkonna eloh

võülikuul Obinitsah 1991. aastagal, ku naas liikumma Seto Kongressi mõtõh.

Tuust aost oll kõigi Setomaa nulkõ ärksä' inemisõ' ja Eestimaa liino lännü' seto' saanu' kol' aastakka ütitselt arota' ja märgota' Setomaa, seto elo, seto rahva üle. S´oo olle vaest edimäist kõrda ku seto kogokund eis oll algatajast ja vedosnigast. Kuna Eesti vahtsõl heränemisõl ja Eesti riigi taastamisõl oll väiga tähtsä aoluulinõ ja õiguslik järjepidevüs, sis tuud juunt arõnd ka' seto liikuminõ. Aoluulisõh kogõmusõh oll olõmah Setu Kongress, ütel osal seto vedosnigõst ka Eesti Kongressi kogõmus. Järjepidevüse märkmisõst kõrraldõdi Seto Kongress 9. oktoobril 1993. aastagal ja järekõrranumbrist panti III. Vahtsõ põhimõttõna lepti kokko Seto Kongressi alalisõ tüükogo luumisõh ja nii valiti Seto Kongressil 13-liikmõlinõ Vanõbidõ Kogo. III.Seto Kongressil olle 105 saadikut 72 seto küläst ja Eestimaa liinost.

III Seto Kongressi arotamisõ' ja otsusõ': Eesti Vabariigi piirist Petserimaal —

Petserimaa aladõ tagasiandminõ rahvusvahelisõ õigusõ normõ perrä ; Setomaa põliselanikõ majanduslikõ, kultuurilisi, usulisi õigusi lepingu sissesäädminõ Eesti Vabariigi ja Vinne Föderatsiooni vaihõl; mõlõmba riigi kontrolljoonõl säntse kontrollsüsteemi sissesäädminõ, mia' vastasi' ühinenü' Õuruupa vaimulõ.

Petseri maakonna taastamisõst — alostada' seto rahvagrupi taasühendämisõst ja Petsere maakunna taastamist uma struktuuriüksuisiga'.

Põllumajandusõ olukõrrast ja arõnguvõimaluisist Petseremaal — kipõbalt läbi viiä' omandi ja maareform, luvva' põllumajandusõ nõvvuandmisõ teenstüs. Pitä' majandusõ arõndamisõ saisukotusõlt Petseremaad eelisarõngu piirkunnana.

Setu keelest ja kultuurist — lubada' ja toetada' seto keele pruukmist as´aajamiskeelenä Setomaal, tetä' stipendiumifond seto kultuuri oppamisõst Setomaal, taastada' seto käsitüüala', luvva' tiidüslikõ ja praktilisi uuringitõ jaost Võru-Seto Instituut, algatada' Seto rahvuspargi luuminõ, taotlõda' riiklikku toetust seto muusiumilõ.

Haridusõst ja koolõst Setumaal — kokko säädä' seto keele ja kultuuri oppamisõ kava ja opada' tuu perrä kõigih Setomaa koolõh, alostada täüskasunu' inemisi tävvendüskooli luumist, taastada' keraamika ja kunstikuul Võmmorskih, tugida' Setumaalt peri nuuri opmist korgih koolõh ja tagasitulõkit Setomaalõ.

Mõnõ teemaga' — põllumajandusreform, haridusõ küüsümüse', muusiumi luuminõ olõsi' nigu tagasi käänet 1921. aastahe, vahtsõ teemana om väiga' halusahe ülevä piiri ja Petseremaal vabalt liikuminõ. Osa teemasit ommõgi jäänü' kuvvõ järgnevä Seto Kongressi alalisõst pääväkõrra punktist. Kõgõ parebahe ühend I, II ja III kongressi mõttõ' Hao Paul umah kõnõh — Mi olõ küll eestläse', a taha tuu man kindlahe õks setost jäiä'. Seto kultuuri olõ-i kellelegi muilõ pääle setokõisi hindä. Seto kiil suuh, märksa miil pääh ja kimmäs usk süämeh — nii elämi ka hummõn.

Seto Kongressil valit 13-liikmõlinõ Seto Kongressi Vanõmbidõ Kogo, kost 9 liigõt oll

peri Eestimaalõ elämä lännü', seto kogokunnast ja 4 elli' Setomaal. Edimäne Vanõbidõ Kogo naas tüühü väiga kimmä tahtmisõga' olla' kõigi setodõ esinduskogost, mia' arotas kõiki seto elo küüsümüisi, ots seto murrilõ lahenduisi ja avtas seto rahval ja elol edenedä'. Seto Kongressi ja Vanõbidõ Kogo tegevusõh om olnu' suuri kõrdaminekit ja ka suurt väsümüst. Edimätsil kuvvõl aastagal oll Vanõbidõ Kogo ärksidõ mõttidõ välläütlejä ja üts päämitsi setodõ iistkõnõlõjit.

1994. aastagal luudu' Setomaa Valdu Liit oll rohkõp säet ajama Setomaa valdu asju, ehkki võrrõldõh tõisi umavaltsuisi liitõga', tegeldi teemadõga', mia' pidänü-s valdulõ üldse kõrda minemä, nii ku Ida-Petseremaa sotsiaaltoetusõ', piiriületüse kõrraldaminõ. Samal aol Setomaa Valdu Liidu liikmõ' olli' valit ka Seto Kongressi Vanõbidõ Kokko ja õt kuuhtüü mõlõba organisatsiooni vaihõl oll hüä.

Vanõbidõ Kogo valõ teemasit minkõga' tegeldä' kõkõpäält tuu perrä, õt koh hädäolukõrd oll kõkõ suurõp vai mäntse teema' inemisil olle' kogoh enamusõh. Kõkõ suurõp hädä om vaest algusõst pääle Vanõbidõ Kogo ja Seto Kongressi saadikidõ vaihõl pääle kongressi toimumist sidõmõ ja kuuhtüü puudus.

Osa mõttit omma' olnu' setodõ jaost liisnalt äkilidsõ' — nii ku uma maakunna luuminõ. Sagõhõhe olõ-i mõistõt rahvalõ ummi hüvvi mõttit ar' seletä' — seto kultuuriautonoomia.

Niisamata olõ-i mõistõt vai olõi peet vajaligust Vanõbidõ Kogo tegemisist pidevält rahvalõ kõnõlda'. S´oo om siski nii seto ja Eesti organisatsioonõ jaost veid´o ülditsõp hädä. Seto Kongressi Vanõbidõ Kogo üts nõrkus naas pääle mu meelest sis, ku tuust sai ütte teema — piiriteema — organisatsioonist. Ja vahendist, kuis tuu teemaga' tegeldä' kujunõsi ütelaadilisõ' käredäh sõnastusõh kirä' ja paar kõrda kõrraldõt meeleavaldusõ'.

Samal aol om Seto Kongressi Vanõbidõ Kogo olnu' esindõt kõigih Setomaa asju arotavih komisjonõh ja tüürühmih, minkõst päämätse' omma' Setomaa Asjatundjidõ Komisjon ja Setomaa kultuuriprogrammi juhtkomitee.

Pääminõ Seto Kongressi ja Vanõbidõ Kogo tulõmus om seto poliitikidõ kasvataminõ ja päälekasvataminõ, kõigi setodõ ühendäminõ, Setomaa ja Petseremaa teema pääväkõrral hoitminõ, Setomaa murrilõ lahenduisi otsminõ ja murridõ lahendamisõl osalõminõ. Üts jääväbit tulõmuisi kadonu' Sarvõ Aini iistvõtmisõl oll seto lipu vällämõtõlõminõ, rahvaga' läbiarotaminõ ja viimädse valigu tegeminõ.

Seto lipp om üts ilosappi ja rahva puult umast võõdõt. Eesti riiki om olnu' 90 aastakka, Seto Kongresse om olnu' kokko 9 ja õks om osa murrit nuu' sama' mia' I Setu Kongressi aigu, a osa murrit om suutumast vahtsõ'.

Seto Kongressi Vanõbidõ Kogo üts tähtsäbit ülesandit om tetä' kõik, õt Seto Kongressist saasi' tõõmõli kõigi setodõ ja setomaalaisi jaost rahvuskogo, koh arotõdas kõigi jaost tähtsit asju, üteldäs vällä ja leptäs kokko Setomaa arõngust vajalikkõ mõttit ja oldas vedonigõst seto ja Setomaa elo edendämisõl.

Tuujaost om vaia, õt valit Seto Kongressi saadigu' saasi' õga aastaga kokko tüüistungist, koh Seto Kongressi Vanõbidõ Kogo and arro ummist tegemisist ja Seto Kongressi otsusidõ täütmisõst, saadigu' andva' edesi ummi valijidõ arvamisõ' ja veevä' Seto Kongressil arotõdu ja otsustatu Setomaa rahvani. Seto Kongress ja Vanõbidõ Kogo tohi-i' jäiä' õnnõ üte teema arotajast, näide osa pias olõma aoh järjepidevusõ hoitminõ ja seto rahva ja Setomaa elo edendämisõh selgitäjä, kokkolept tsihte säädmiseh mitä võtt täütä' õga seto ja setomaalanõ.

Seto Kongress ja Vanõbidõ Kogo piat nakkamma hindäle nuurt põlvõ pääle kasvatamma, tuujaost õt tulõvikuh saasi' pitä' ka 100ndat Seto Kongressi. ■

tegeleks teadusega

ette nokitseda. Koolidele võiks koostöö osas huvi pakkuda asjaolu, et Setomaa-uuringutega tegelevad teadlased hindavad väga kõrgelt õpilaste koostatud kodu-uurimistöid.

Koosolekul tuli jutuks, et paljud noored saavad oma vanavanematelt kätte palju huvitavamaid teadmisi, kui väljastpoolt tulnud uurijad. Seepärast kutsub teadusnõukogu kõiki kooliõpilasi ja õpetajaid üles veelgi innukamalt kodu-uurimisega tegelema. Paljud tööd on seto teadusele hindamatu ja harukordse väärtusega. Rohujuure tasandilt alustamine peaks panema seemne ka tulevaste teadlaspõlvkondade kasvuks.

Kasvule peaks väetisena mõjuma uuel aastal välja kuulutatav konkurss noorte kodu-uurimistöödele Setomaal. Konkurssi võitjad saavad võimaluse oma töö ette kanda 2009. a sügisesse planeeritaval Setomaa teaduskongressil. See otsus — korraldada Setomaa esimene teaduskonverents — on üks teadusnõukogu esimese kohtumise olulisemaid otsuseid.

Kavandatava konverentsi paljude eesmärkide ja väljundite seas võiks märkida üht tähtsat puudujääki senistes Setomaa-uuringutes: kuidas teadus- ja uurimistulemused kogukonda tagasi tuua. Seni on Setomaad küll uuritud, kuid tagasiside kogukonda on jäänud nõrgaks. Paljuski on see seotud asjaoluga, et olulised teadusartiklid kirjutatakse valdavalt mõnes võõrkeeles ning arhiividesse kogutud mahukad üleskirjutused ei leia väljundit tagasi kogukonda.

Setomaa valdade liidu kultuurinõunik Aare Hõrn tõi näiteks seto leelo — laule on üles kirjutatud ju väga palju, aga nüüd võiks leida mooduse, kuidas need arhiividest tagasi kogukonda saaks tuua, et noored ja vanad neid ununenud laule jälle laulma hakkaksid. Samamoodi tuleks Setomaale tagasi tuua ka teised kultuuriilmingud ja teadustulemused.

Koolidele võiks koostöö osas huvi pakkuda asjaolu, et teadlased hindavad kõrgelt õpilaste koostatud uurimistöid.

Kui mõnel õpetajal on soov seto-teemalist kodu-uurimistööd juhendada või mõnel noorel kirjutada, aga head teemat ei leia, siis võtke ühendust teadusnõukoguga — leiame koos teema, mis võiks olla oluline ja huvipakkuv kogu seto teadusele.

Teadusnõukokku kuuluvad Madis Arukask (TÜ eesti ja üldkeeleteaduse instituudi dotsent), Mare Aun (MTÜ Arheoloogiakeskus, arheoloog), Paul Hagu (TÜ Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse juhataja), Ülle Jukk (Muinsuskaitseameti Lõuna-Eesti järelvalveosakonna juhataja), Mart Külvik (Eesti Põllumajandusülikooli põllumajandus- ja keskkonnakaitseinstituudi professor), Elvi Nassar (Eesti Vabaõhumuuseumi peavarahoidja), Mare Piho (etnoloog), Jaanus Plaat (Eesti Kunstiakadeemia professor), Tarvi Sits (Muinsuskaitseameti kunstimälestiste peainspektor), Taive Särg (Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakonna vanemteadur), Heiki Valk (TÜ ajaloo- ja arheoloogiainstituudi vanemteadur). ■

RUITLASÕ OLAVI JÄR´EJUTT 5

Tähetarga'

«Midä sa tiit?» küsse Ahto Vanasurma käest. Vanasurm istõ nõutult lavva takah, valgõ paprõleht iih ja üri pliiätsit. Kol' pliiätsit oll jo' tävveste läbi üret.

«Kirja kiroda,» tiät Vanasurm tähtsält, «kirja!»

«Saa-i ju kuigimuudu kirota',» vangut Põiõ Karv kõrvalt pääd, «kuismuudu sa kirotat, ku setodõl olõ-i umma kiräkiilt?»

«Ah sis selle mul tulõki-i midägi vällä,» taibas Vanasurm, vihast ja visas pleiädsi käest:

«Võrokõisil om uma kiräkiil, mulkõl om... mille mul olõ-i?»

«Eiski maiadõl om, kiä' olliva' setodõst kümme kõrda ulliba', oll oma kiri,» tiidse Riitkraav, «kiilkiri!»

«Vindläisil olõ-i kah umma kirja,» märgot Pervelill, «a näil om tuu asõmal kirillitsa...»

«Mida meil kiräkeele jaos vaia om?» tahtsõ Vanasurm tiidä'. Timä lepi-i, õt tõisil om ja timäl olõ-i. No' õkvalt oll täl vaia kirota' ja no' õkvalt pidi tä s´oo saama.

«Kirä jaos om tähti vaia,» pobisi Karv.

«Sis ma pia üüse kirotamma,» taibas Vanasurm, «sis om tähti küll...» Tä mõtõl veid´o ja küüsse: «A ku üüse om pilveh ja tähti taivah olõki-i'?»

«Sis tulõ vannamuudu asju aia',» paksõ Põrna Aare, «mobiiliga!»

«Mulk kinni,» kärät Vanasurm, «kiäki lää-i inne kodo, ku üü käeh, taivas tähti täüs ja viimäne ku üts täht selge. Olõ-i mi võrokõisist ulliba!»

Vanasurm võtt suumkast mapi, nõst säält hunigu valgõt papõrd, tougas õgaütele lehe ette, pand pliiädsi kõrvalõ ja ütel:

«Hummugu viil tehnät minno, ku tähe' selge' ja kiräkiil minemä nakas.»

Ahto tiidse as´ast nii mõndagi. Timä tiidse tähti ja kuismuudu nä kokku sõnas kirotadas, a mõista-s jal' tuud, õt kuis targolõ selges tetä', õt... Ku Vanasurm tahtsõ niimuudu kirotamma pppi', sis tull tõisil niisamata oppi', selle, õt targalõ vastavaidlõmisõ iist oll ilmvõimalda mitte tappa saia'. Vanasurm oll veid´okõsõ rassõ pääga, a käsi ja kulak nõssi' täl tuuvõrra kergebähe...

Neli tunni oodõti pümmet. Vanasurm sügäsi närvilitselt munnõ, kihk haridusõ perrä oll nii suur, õt tä jovva-s opmisõ algust kuigimuudu ar' uuta'.

«Ku mi tähe' ja kiräkeele saami', naka võiolla', õt eiski luulõtuisi kirotamma,» unist tä. Muidogi, ülejäänü' seto' vähäbält lauliva', a Vanasurma kõrva oll helle helüga tsirk õnnõ sitnu', sinnä' pääle oll kats kahru astnu', Peko kiioraga virotanu'...

Peräkõrra nakas hämäräs minemä ja pia joonistiva' edimätse' tähekese' hindid taivavõlvi pääle. Vanasurm mudisi erutunult pliiätsit ja kähisi:

«Olkõ valmi', õkvalt nakami pääle. Viil kümme mintat ja sis kirotami kõik tähe' kipõstõ üles.»

«Kuismuudu,» tahtse Ahto tiidä' ja Vanasurm selet:

«Põrna Aare kirotas idataivast kõik tähe' üles, ma' läänetaivast, Karv kirotas põh´ast ja Riitkraav lõunõst ja nii ommõgi'...»

«Kost taivast ma' kiroda?» tahtsõ Pervelill tiidä'.

«Sa' olõt nii ull, õt parep ku sa nakasi-i' seto kiräkeelega nussma,» arvas Vanasurm. «Käänät viil midägi persse!»

Ahto naka-s hindä kotsilõ küüsümägi. Niikunii oll tä viil liisnalt nuur ja ull, õt tükükest taivast hindä kasutuss saia'...

«Nakami pääle,» hõisas Vanasurm, tõmmas paprõlehe lähebäle, võtt pliiädse kõvõbihe peio ja käänd pilgu üles.

«Merkuur,» ütel tä.

«Veenus,» tiät Karv kõrvalt.

«Jupiter, Marss, Pluuto,» pomisi' ülejäänü' läbisegi.

«Persse raisk,» nakas Vanasurm kõrraga rüükmä, «mille s´oo kiräoskus inemisõ jaos nii rassõs om tett!» Tä pühke vihapisara' ja nuuksas:

«No' ku tähe' olõmah om, om nii pümme, õt näe-i'kirota'!»

«Näe-i,» oll Põiõ Karv nõuh.

«No mitte ku midägi näe-i,» tunnist ka Põrn. Timäl oll s´ood lihtsa üldä', tä oll niikunii puulpümme ja näe-s päävälgi...

«Ja hummugu, ku valgõs lätt, õt kirota', omma' tähe' lännü',» jätkas Vanasurm.

«Kõõ üts jama,» oll Riitkraav nõuh.

«Mi koolõmõgi ullina,» oll Karv lohutamaldu.

Ahtol nakas tarkust hallõ. Tä võtt põvvõst taskulambi ja ütel:

«Varastami tõisi kiräkiili päält osa tähti ar', kirotami nagu kirotõdas, a vällä ütleme näid ummamuudu ja ommõgi uma kiräkiil.»

Vanasurm vangut kahtlõvalt pääd ja pomisi: «No veid´okõsõ või varasta', a taivast piat kah midägi saama. Mia' uma kiräkiil, ku sääl kõik varastõt om.»

«Taivast võtami kuu,» paksõ Ahto, «panõmi kuu kirä sisse ja ommõgi...»

«Kuu!" läts Vanasurm üle näo särämä, «muidogi, mille mi taivast piinükeit tähesitta piami võtma, ku kuu illos ja õgaütele loetav om!»

«Taha-i kuud, taha-i kuud,» nakas Põiõ Karv ikma. Timä tiidse s´ood, õt kuu olõ-i määnegi kõrralik täht.